

שיג ושיג - הרב יונתן זקס

נענשים ומגורשים מגן עדן. אדם וחווה מתכחשים לאחריותם האישית. הם אומרים, בעצם, "זה לא אני".

הסיפור השני טרגי יותר. המקרה הראשון של ריב אחים המתועד בתורה מוביל לרצח הראשון המופיע בה:

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו, וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה וַיִּקֶם קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו וַיְהַרְגֵהוּ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן, אֵי הָבֶל אָחִיךָ? וַיֹּאמֶר, לֹא יָדַעְתִּי. הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי? וַיֹּאמֶר, מַה עָשִׂיתָ? קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה. (בראשית ד, ח-י).

קין איננו מתכחש לאחריותו האישית. הוא איננו אומר "זה לא אני", או "זו לא אשמת". הוא מתכחש לאחריות המוסרית. הוא שואל, בעצם, מדוע טובת הזולת צריכה לנגוע לו. ובאמת, למה שלא נעשה כל מה שברצוננו, כל עוד בידינו לעשותו? בחיבורו של אפלטון "המדינה" טוען גלאוקון שצדק פירושו כל דבר שטוב לצד החזק. אני יכול, משמע מגיע לי. אם החיים הם מאבק הישרדות דרוויניסטי, למה לנו להגביל את עצמנו למען אחרים שאנו חזקים מהם? אם אין בטבע מוסר, אני אחראי רק לעצמי. זה קולו של קין, והוא נשמע ברמה מאז ועד היום.

שני הסיפורים הללו אינם סתם סיפורים. זהו תיעוד שהתורה מציבה בפתח סיפור תולדות האנושות: תיעוד של כשל, תחילה כשל אישי ולאחר מכן כשל מוסרי, בלקיחת אחריות. וזוהי, כאמור, הבעיה שהמנהיגות היא התשובה לה.

בסיפור ראשית ימיו של משה, בתחילת ספר שמות, יש צירוף מילים מרתק. משה גדל, יוצא אל עמו, בני ישראל

לקחת אחריות

אם מנהיגות היא הפתרון, מהי הבעיה? תשובתה של התורה על כך חדה וברורה: כישלונה של האחריות.

הפרקים הראשונים בספר בראשית מתמקדים בשני סיפורים: אדם וחווה, וקין והבל. שני הסיפורים הללו עניינם סוג מסוים של כישלון.

תחילה, סיפורם של אדם וחווה. הם חטאו, כפי שכולנו יודעים. הם מסתתרים בושים ונכלמים, אך מגלים מיד שאין מסתור מפני ה':

וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ, אַיֶּכָּה? וַיֹּאמֶר, אֶת קִלְבִּי שָׁמַעְתִּי בְּגֹן וָאִירָא כִּי עִירַם אָנֹכִי, וָאֶחָבָא. וַיֹּאמֶר, מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירַם אֶתָּה? הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֲכַל מִמֶּנּוּ אָכַלְתָּ? וַיֹּאמֶר הָאָדָם, הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי - הִוא נָתַתָּה לִּי מִן הָעֵץ, וָאֲכַל. וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לָאִשָּׁה, מַה זֹאת עָשִׂיתָ? וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה, הִנְחַשׁ הַשֵּׂאֲנִי וָאֲכַל. (בראשית ג, ט-יב)

האדם והאישה כאחד טוענים שזו אינה אשמתם. אדם מאשים את האישה. האישה מאשימה את הנחש. התוצאה היא ששניהם

המשועבדים בפרך, ורואה בעוניים. הוא מבחין בנוגש מצרי מכה אחד מהם. הכתוב אומר כאן: "וַיִּפֶן כֹּה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ" (שמות ב, יב).

קשה להבין ביטוי זה כפשוטו. הרי אתר בנייה איננו חלל סגור. אין ספק שאנשים רבים נכחו במקום. הכתוב עצמו מספר לנו, שני פסוקים לאחר מכן, שהיו מבני ישראל שידעו היטב מה משה עשה. נראה ששיעורו של הפסוק הוא כזה: ויפן כה וכה, וירא כי אין איש המוכן להתערב בנעשה.

אם כך הוא, לפנינו דוגמה קדומה לתופעה שהתפרסמה בזמננו בשם "אפקט הצופה מהצד", או "תסמונת ג'נובזה" 1 – כשמה של קיטי ג'נובזה, אישה שנרצחה בניו-יורק בעוד אנשים רבים שומעים את זעקותיה, ועדים באופן כזה או אחר לרצח, אך אינם נוקפים אצבע להצילה.

אנשי מדעי החברה ערכו ניסויים רבים כדי לנסות להבין מה מתרחש במצבים כאלה. מדוע דווקא נוכחותם של אחרים מפחיתה מן הסיכויים שאדם ייחלץ לעזרתו של אדם אחר הזקוק לה. יש מהם שהסבירו שנוכחותם של עוברי אורח נוספים בזירת פשע או אסון משפיעה על הפרשנות שאדם נותן למתרחש. הם מבינים שאם מכל הנוכחים, הצופים-מהצד, איש אינו קם ופועל, כנראה מה שמתרחש איננו באמת מקרה חירום המצריך התערבות.

1. להרחבה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%99%D7%98%D7%99_%D7%92'%D7%A0%D7%95%D7%91%D7%96%D7%94

חוקרים אחרים סבורים שגורם המפתח הוא דילול האחריות. האדם מניח שמכיוון שאנשים רבים נוכחים בזירה, ודאי יהיה מי מהם שיקום ויפעל. ואם כך, הוא עצמו יכול להחשות. נראה שזה הפירוש הנכון למה שהתרחש במקרה של משה. אף אחד לא היה מוכן לקום ולהציל את המוכה. ומי בכלל עשוי היה לקום? המצרים היו המשעבדים; מדוע יחשוב מי מהם להסתכן למען אחד מהעבדים? ובני ישראל היו עבדים; האם אפשר לצפות מהם לבוא לעזרת אחד מאחיהם ביודעם שהדבר עלול לעלות להם בחייהם?

במקום שאין איש – היה משה. הוא קם ועשה. וזה מה שהופך אותו למנהיג. מנהיג הוא מי שלוקח אחריות. המנהיגות נולדת כשאנחנו נעשים מסבילים לפעילים, כשאיננו מחכים שמישהו אחר יקום ויפעל, מפני שאולי אין מי שיפעל, לפחות לא כאן, לא עכשיו. כשדברים רעים קורים, יש המעלימים עין. יש המחכים שאחרים יפעלו. יש המאשימים אחרים מדוע לא פעלו. יש שפשוט מתלוננים. אבל ישנם גם אלה שאומרים, "אם משהו אינו כשורה, הנני ואהיה הראשון לתקן אותו". אלה הם המנהיגים. אלה הם האנשים המחוללים תמורה בימי חייהם. אלה הם האנשים העושים את עולמנו לעולם טוב יותר.

רבות מהדתות הגדולות ומהתרבויות הגדולות מבוססות על השלמה. אם יש אלימות, סבל, עוני וכאב בעולם – זו דרכו של עולם, או זה רצון האל, או זה טבעו של הטבע בעצמו. הכול יהיה בסדר בעולם הבא.

היהדות, לעומת זאת, הייתה ועודנה דת המחאה הגדולה של העולם. גיבורי האמונה היהודית לא השלימו; הם מחו. הם היו מוכנים להתעמת עם אלוהים בעצמו. אברהם קרא, "הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית יח, כה). משה תמה,

"לְמַה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה?" (שמות ה, כב). ירמיהו שאל, "מִדּוּעַ דָּרַךְ רִשְׁעִים צָלַחְתָּ?" (ירמיה יב, א). כך רוצה ה' שנגיב. היהדות היא קריאתו של אלוהים לאחריות אנושית. ההישג הנכבד ביותר ביהדות הוא להיות שותפו של הקב"ה בכריאה.

כשאדם וחיה חטאו, אלוהים קרא לאדם "אֵיפֶה?" כפי שאמר ר' שניאור זלמן מלאדי, האדמו"ר הראשון מחב"ד, קריאה זו לא הופנתה רק לבני האדם הראשונים. היא מהדהדת בכל דור. אלוהים נתן לנו חירות, אבל עם החירות באה אחריות. אלוהים מלמד אותנו מה עלינו לעשות, אבל הוא אינו עושה זאת במקומנו. לבד מכמה מקרים נדירים, אלוהים אינו מתערב בהיסטוריה. הוא פועל באמצעותנו, לא כלפינו. קולו הוא הקול האומר לנו, כפי שאמר לקין בטרם קם על אחיו להרגו, שבכוחנו לעמוד בפני הרוע שכתוכנו ובפני הרוע שסביבנו.

חיים של אחריות הם חיים שיש בהם אחר. אדם אחר, אנשים אחרים, וגם האחר הגדול שלנו, אלוהים עצמו. הוא קורא לנו לעשות שימוש בחירות שנתן לנו – ולקרב ככל האפשר את המצוי אל הרצוי, את העולם הזה אל העולם הראוי. השאלה הגדולה היא בקולו של מי נשמע: בקול החשק, כפי שעשו אדם וחיה? בקול הכעס, כפי שעשה קין? או בקול אלוהים, הקורא לנו לעשות את העולם הזה לעולם צודק ויפה יותר? החיים שאנו בוחרים לחיות הם התשובה שאנו נותנים לשאלה הזו.